

որով քերթողին խեղճական աշխարհէն իսկուծիւն մը կը հոսի մարդոց սրտին մէջ:

Բայց կայ դեռ երկրորդ արդիւնք մը. այդ մարդերը օտար էին իրարու երբ չորս կողմերէն սրահ եկան. արդ՝ իրենք շատ ուսարբեր՝ մի և նոյն քերթուածին իմաստին մասնակցելով, մի և նոյն Աւիւնին բացուելով՝ քերթուածի աւարտման՝ երբ իրենց նոյնօրինակ խանդավառութենէ մը լայնցած և ուրախացած բիրերը իրարու դարձուցին՝ իրարու մէջ պահ, մը նոյն հոգին տեսան ու սիրեցին: Եւ աւելին, եթէ այդ պահուն մէկը առաջարկէր իրենց քերթուածի ոգւոյն ուղղութեանը մէջ հաւաքական արարք մը իրագործել, այդ առաջուան իրարու օտար մարդերը ձեռք ձեռքի պիտի տային ու Գերթողէն իրենց հոսած Սէրը պինդ պիտի սեղմել տար այդ ձեռքերը. ու թեւեւ հրաշք մը ելլէր այդ համագագացութենէն և համակամութենէն:

Այսօրինակ նաև, բայց ա՛յլապէս ամբողջական և տեական՝ արդիւնքները Քրիստոսի Մարմնոյն ու Արեան հաղորդութեանը մարդոց:

Ան որ ըսած էր թէ «ոչ միայն հացիւ կեցցէ մարդ այլ և բանիւ», Բանէն Հաց մը շինեց ու Հոգիէն՝ Գինի մը անոնցմով սնուցանելու, ուժաւորելու ու անպատում հրճուանքով մը հրճուեցնելու համար զանոնք ճաշակողները . . .

Ու Ան որուն անունով ըսուած էր թէ՝ Սէր է Աստուած, նոյն այն իր Մարմին - Հացին ու իր Արիւն - Գինին ճաշակումովը մարդերուն համար հաստատեց՝ իրարու աչքի մէջ իբրեւ եղբայր եղբոր աչքի մէջ կարենալ նայելու հրաշքը . . . Դիտե՞ք բան մը աւելի խոր խորհրդանշութեամբ մը յուզիչ՝ քան սրբութեան այն Համբոյրը զոր իր պատարագին մէջ Հայաստանեայց Եկեղեցին կ'իջեցնէ Ակիւնէն՝ Տաճար՝ զայն լեցնող բազմութեան մէջ զայն տարածելու իբրեւ աստուածեղէն սիրոյ ալիք մը . . .

Լուսարարը (մօտենալով) — Զեգի կ'ըսպասեն պատարագի թափօրին համար:

Շատպեցին հագնելու շապիկները. որոնց անմակին ու ոսկիին մէջ փչցնոյ աղուորացած, իբրեւ պայծառակերպուած, կը մտնէին կարգի՝ նորին նորհուրդին մէջ քաճառանալու:

Նուսադեմ

Շ. Ռ. ՊԵՐՊԵՐՅԱՆ

## ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

### ԿՈՐՆԹԵԱՆ ՆԱՄԱԿԱՆԻ

(ԽՈՂԵՐ ԵՒ ՏՊԱՆՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԵՂԼԱԳԱՅԷՆ)

Հեղ. ԳՐ. ՆՇԱՆՆՈՒՆ. Տպ. Պուրէտ, 1938, 390 սովորական էջ. պատկերազարդ. զին 1.25 անգլ:

Տիտղոսը այս հատորին — «Կորնթեան Նամականի» — թելադրուած է, Ելլադայի աւերակներուն տրուած «ուխտագնացութենէ» մը: Անիկա, իմ. գլուխներու բաշխուած, չարք մըն է «տպաւորութեանց և խոհերու», գրեթէ բոլոր հին յունական փառքին վաւերացումը կազմող յիշատակներուն ոգեկոչումէն յառնող:

Այս էջերը, հատորի վերածուելէ առաջ, հրատարակուած են արդէն «Վերջին Լուր» օրաթերթին մէջ, 1923—24ի տարիներուն, ինչպէս կը վկայէ հեղինակը: Այս յայտարարութիւնը, ինքնին կը ճշգէ մէկ յատկանիշը գրուածքին — լրագրականութիւնը: Միւս կողմէ կարելի չէ ըսել թէ, (իր օկեանքի ընկերուհին» տեղեակ պահելու դիտումով իր տպաւորութիւններուն), ի՞նչ չափով բնական է, չըսելու համար նամակագրական, վերաքաղը ընել պատմութեան, իմաստասիրութեան, բարոյագիտութեան դասընթացքի մը: Եւ սակայն, «վերհալումով», հատորի մը մէջ ամփոփելու այս ջանքը, նկատողութեան արժանի կողմ մըն է, հեղինակին անձին տեսակէտէն մասնաւոր:

Ուր որ կը փորձուի այս էջերուն մէջ, առ հասարակ սպասուած նամակագրական կենդանի պատմումը, ուղեգրութիւնը ըլլալէ աւելի, նոր օրերու reportage-ն է, որ ըլլայ գործադրուած առաւելապէս յիշատակ դարձած կեանքերու շահագործումին: Վերտանգը ասոր՝ սահմանափակուելն է զազափարներու մասնաւոր շրջանակի մը, բռնի ենթարկուելն է նեղ հորիզոնի մը: Հակառակ այս վտանգին սակայն, ծանօթ են նուններ, օտար գրականութենէն, որոնք յաջողեր են գեղեցկութիւններ հանել, արժէքներու բարձրանալ, նոյն սեփին մէջէն:

Իսկ այն հողը, որուն աւիշովը կենսաւորուելու ճիգ մը ունին էջերը այս հատորին, փառաւոր քաղաքակրթութեամբ, պատմական Ելլադան է, միջազգային գրականութեան մէջ այնքան ստուար հատորներու ծնունդ տուած, և այնքան բեղուն միտքերու



ներշնչումը իրմով լիացուցած: Թուում մը բրած ըլլալու համար յիշենք Ժ. Մորէսը, Ռենանը, Մորիս Պարէսը և ուրիշներ: Այս լոյսով դիտուած՝ խոր շահեկանութեամբ է որ մեր հետաքրքրութիւնը կը մօտենայ Պր. Նշանեանի «Կոմերեան Նամակաւորներ»:

Փորձ մը եթէ ընենք երեւան հանելու տարրերը գրքի մարմինին, գծաթաւ հաստատում մը բրած պիտի ըլլանք, երբ անգրադաւանք հոն պակսող կեանքի արդիական զգայնութեան մը, որմէ, գրքին հետ կը տառապի նաեւ ընթերցողը: Աւերակներուն մէջէն անտարբեր հոգիով մըն է որ կ'անցնինք: Մինչդեռ, կ'ենթադրեմ, պիտի խնայուէր մեզի այս տաժանքը, եթէ հեղինակը, առնուազն իր անձնականութեան շունչովը ոգեւորէր մերկութիւնը իր տողերուն: Ասիկա արդիւնք է, ոչ թէ հեղինակին տեսակ մը անգայտ, կեանքէ ու խորքէ այժմէտպէս անբաւարար խառնուածքին, (իր «Քարացածներ» հէքիթը փաստն է թող լի վրայ իսկ կեանք ստեղծելու իր կարողութեան), այլ, այս հատորին գոյութեան ներքին շարժառիթը եղող, խոր բայց չյայտարարուած մղումին — մարդկայնօրէն ըմբռնելի փառասիրութեան մը:

Ընթերցման պահուն տեսակ մը տարտամ յուսախաբուութիւն է որ կը չարչարէ մեր զգացումը: Ամբողջ գիրքին մէջ հազիւ զգալի, «ոտքի» է հայը: Մինչդեռ, Զօհրապ մը, իր «Ուղևորի էջեր»էն իւրաքանչիւրին մէջ ինք է ամբողջովին, իր ցեղով, իր արիւնով, իր միտով. նոյնիսկ երբ Վիսպատենի պարտէզին մէջ կեցած, իր գրչին ծայրէն, հրեայ, գերմանացի կամ ֆրանսացիներ են որ մարմին պիտի հագնին: Մորիս Պարէս մը բոլորովին ֆրանսացի է, մինչև անգամ օտար հողի վրայ, և լայնօրէն ինքզինքը կ'ապրի, զատկական տօնախմբութեան մը նկարագրութեան ընթացքին ալ, Մեկարայի մէջ, (Le Voyage de Sparte), չմոռնալով իր անձը, բանալով ի'ր զգացումներուն երակը, տեղացիներու տպաւորիչ տարազին, աղջնակներու «նայուածքին անուշութեան», շարժումներուն համակրելիութեան աւագանին մէջ: Եւ ասոր համար իսկ յաջող թերեւ:

Կը կրկնենք. ասոր պատճառը, նիւթին մօտենալու իր տեսակէտն է: Հեղինակին նպատակն է մեզի «քաղել» յոյն արուեստին և քաղաքակրթութեան պատմութիւնը, որուն թերեւս չէին սպասեր մեզիմէ չափով մը և ցեղի' մը արիւնով, երանգապակին գոյներով և կամ պատմութեան ոգիովը չաղախուած, կը կերտէ հրաշալիքները անոր հոգիին: Եւ մեր աշխարհէն խաղրիկ մը չունի՞մք...»:

Սա կայն, այս բոլորը լուսանցքի նօթեր են միայն, հեղինակին համար, որ մեծ չափով ապրած է և ունի, տարաբերեալի մը տիպեր զգայնութիւնները...:

Իրեւ երկրորդ տարը գործին մէջ ուշագրաւ է ոգեկոչումը անցեալին. և ասիկա՝ լայն համեմատութեամբ, մեծագոյն բաժիններով: Բայց այս ալ չենք կրնար յաջողութիւն մը նկատել: Ամէն ոգեկոչում ինք իր մէջ նպատակ մը ըլլալէ աւելիովն է որ արժանի կը դառնայ համակրանքի: Այսպէս՝ Ռաֆֆի մը, իր «Սամուէլով», պիտի օգտագործէ հայոց պատմութեան սրտառուչ մէկ դրուագը, արծարծելու համար հայրենասիրութեան զգացումը, իր ժամանակի մարդոց սրտերուն մէջ: Ուրիշ մը պիտի ընէր ոգեկոչումը անցեալին, վերականգնելու համար գեղեցիկ բայց մոռցուող բարքերը իր ժողովուրդին, երրորդ մը՝ ի' մէկ խաղով, կեանքի պիտի հանէ դարերով մոռացութեան նետուած անուններ, և գէմքեր, արուեստի թեմաներ շահագործելու համար:

Այս հատորին մէջ, վերնագրուած անունները առիթներ են պատմական հրատմութեան մը ցուցահանդէսին: Բաւական է Ուրիշի մը տեսքը, որպէսզի հեղինակը ներէ ինքզինքին մինչև «գրախոս» իջնել, բարեշնչութեան բաւիղներէն հասնելու քը-



րիստոնէութեան, ներկայացուցած ըլլալու համար կրօնական զգացումին բնածին հանգամանքը մարդուն մէջ, Երկրորդ գլուխով մը՝ «Ալտիսի հովիտը» պատմութիւնը ընելու համար Ուիլիամի փառքի և աւերի թուականներուն: Ու երրորդով մը՝ «Ուիլիամի թանգարանը»՝ նկարագրին ու պատմականը տալու յոյն արձանագործութեան:

Ու նոյն է ընթացքը, բոլոր միւս յիշատակարաններուն համար ալ Ապարտայի, Աթէնքի, Կորնթոսի: — Այս մը Սոկրատի բանտին, պիտի արժէ տալը էջերու վերաքաղ մը, գնելու համար Սոկրատը իր ժամանակի քաղաքական և իմացական գործունէութեան մէջ, իր և իր հակառակորդներու տեսակէտներուն բաղդատումով: Իսկ պահպանին ձեռքի բանալիները թռիչք պիտի տան երեակայութեան, սարքելու համար ամբողջ արարողութիւնը դատապարտութեան և մահուան զրուագներուն:

Ստուգիւ, համբերատար պրպտութեւ լայն հմտութիւն մը երեան կուգայ գրքին գրեթէ ամէն էջին վրայ, իբրև բարենիշ և արժանիք հեղինակին: Եւ արդարև չհակն է գրքի մը մէջ հաւաքուած գտնել պատմութիւնները և կարելի ծանօթութիւնները երկրի մը հնութիւններուն, ուղեցոյց մը տուած ըլլալու համար «ուստագնաց»ներու ձեռքը: Բայց թէ ինչ կշիռք պիտի գործածուի գնահատելու համար այս աշխատանքը, նման հատորի մը պարագային, թերևս դժուար չըլլայ որոշել: Եթէ այս պիտի ձեռնարկի մը մէջ նպատակ կ'առնուի տեսակ մը լուսանկարչութիւն ընել, արտաքին աշխարհը, ներկայ թէ անցեալ, նմանահանութեամբ մը թուղթի վրայ փոխադրել, ոչ-փառաւոր տեսակէտ մը թող ներուի մեզ նկատել ասիկա: Այդ պահանջքին գոհացման համար բաւական է միայն Guide-Bookերու և Bedeckerներու ցուցմունքներուն դիմել: Մինչդեռ գրական գործի մը մէջ, այդ նոթագրութիւնները անբաւարար կուգան. հոն աւելին է որ կը սպասուի, և այս անգամուն, նորութեան, կենսունակութեան, ապրումներու անակնկալներով, ստեղծումի շունչի մը ընդմէջէն:

Այս հատորով, հեղինակը կը ներկայանայ տակաւին, իբրև խորհրդածող, բարոյախօս, և որոշ հասկացողութեամբ, նաև քերթող:

Իր խորհրդածութիւնները չեն կրնար

սակայն անոր ապահովել մտածող մարդու միջին փառք մը: Իր մօտ, անոնք կա՛մ վերջաբաններ են, «նուիրավայր» է մը բաժանումի վայրկեանին միտքը ինկող, և կամ «մտից տոմս»-ը՝ արտօնելու համար դասընթացային հետաքրքրութիւններ իմաստասիրութեան, գեղեցկագիտութեան կալուածներէն: — Աթէնք «Երայ»ի կեդրոնն է, իսկ Ելեւսիս՝ «խորհուրդներ»ու տաճարը. ու ներելի չէ ասոնց առջեւէն անցնիլ առանց խոստովանելու թէ, այդ «Երայ»ով միայն կարելի էր Յունաստանին համար ունենալ իր Փիդիասը, Պոլիկլէտը և արուեստներու «թագուհի»ութեան մրցանակը. և այդ «խորհուրդներ»ուն երկրպագութեամբ միայն, Պղատոն և յաջորդ գարեբու «խորհրդագէտ» միտքեր, երանութիւնը պիտի ունենային բարձրանալու կեանքի խորհուրդի «ակօրին», «իմաստասիրութեան Արևոյն», կարենալ թափանցելու համար, անկէ յետոյ, կեանքի վախճանին: — Եւ կամ, իր պատուանդանէն գետին ինկած արձան մը, շքեղ պատմութեամբ քաղաք մը, իր աւերակ մնացորդներով, աւաղել կուտան իրեն մարդ էակին մէջ յայտնուող վայրագութիւնը, հանդէպ այսպիսի «նուիրական» հրաշալիքներու...: Իր խորհրդածութիւններուն լայն չափով կը պակօի ինքնիկ նըկարագիր մը: Սորհուրդները, այսպէս ըսենք, նիւթէն իրեն կուգան, (յիշատակներն են զինք խորհրդածումի միտք), և ոչ թէ իր մէջէն կ'աւելնան իրենց առարկաներու վրայ, գեղեցկացնելու համար իրենք զիրենք անոնց մէջ, և «գրասանդ կապելու անոնց կամարներուն շուրջ»:

Իր բարոյախօսութիւններուն մէջ, երեան կուգայ հաստատ մարդը քրիստոնէական խոր սկզբունքներ իրեն ստուգանիլ (criterium) եւ ուղեցոյց ունեցող: Ասոր վրայ կ'աւելնան նաև խորունկ շեշտ մը համոզումի ու կորովի, չձանձրացող պատրաստակամութիւն մը փաստարկութեան, «ջատագովութեան»: Այս յատկութիւնները իրենց ճշմարիտ արտայայտութիւնը կը յայտնաբերեն այն զուգահեռութիւնը, ուր առիթը կը տրուի հեղինակին անդրադառնալու մահուան, ամուսնութեան խորհուրդներուն. գծելու պատկերը Հայ եկեղեցւոյ դերին: Իսկ վանքերու այցելութիւնները, («Կուսանաց վանք», «Ալիա Մոնի»), պատեհութիւններ



են պարզելու համար անոնց գերը հոգիին յեղաշրջման գործին, և կրօններու զարգացման պատմութեան մէջ, ճշգրիտ արժէքը ճշմարտութեան, մենակեցութեան, կուսութեան ուխտերու:

Իր քերթողութիւնը ծանրաբեռնում է գործին, ըլլալով եկամուտ տարր, ճոխացնելու համար տողերը, զող մը ճարհելու համար զգացումներուն: Խորդ կուգայ պատկերներ պարզելու իր ճիգը, բանասիրական նկարագրով աշխատանքի մօտեցող նշման հատորի մը մէջ: Ու, թող ներուր բառը, պոռոտ է հետադուրսութիւնը, արդիւնք, թեւրեւ, նախանձայնիկ, «Վերմեռանդ ուխտաւոր» ի իր ոգևորութեան . . . :

Կ'ուզենք եզրակացութեան մը բերել մեր գիտողութիւնները:

«Կորնքեան նամականի»-ն, իբրև գրական գործ, հակառակ մեր տողերուն կարգ մը մատնանշումներուն, ի յայտ կը բերէ արժանիքներ, որոնք էջերու ետեւէն կը գծեն դէմքը հեղինակին: Թէև չենք ճանշնար զինք, բայց լսելու ենք իր մասին, իբրև կրօնական զգացումի ցայտուն յատկութիւններով օժտուած անձ մը: Եւ ասիկա կը զգացուի, գործին տեսակէտէն անյաջողութիւն համարուած էջերուն մէջէն իսկ:

Չունինք, կամ, մատի վրայ կը համրուին անուններ, որ համարձակութիւնը ունենան կրօնական տեսակէտ մը որդեգրել, քրիստոնէական զգացումի մը խորքով մօտենալ, պատմական, իմաստասիրական իրողութիւններու և երևոյթներու: Այս հատորին դժուարանալով հանգերձ պատուոյ տեղ մը տալ «յաջող գործ»-երու կողքին, չենք կրնար հանրութեան չյանձնարարել սոյն ոգին, որուն գաղափարովը հարուստ է ու տաք, անոր գրեթէ ամէն էջը:

Զարգացած միտք, լեզուին տիրացած գրիչ, ճոխ՝ բառամթերքով ու գիտելիքներով, հմտութիւն. ահա յատկանիշեր որոնք արժանի կը դարձնեն հեղինակը համակրանքի: Ու ասոնց վրայ աւելցուցէք յուզումի, համոզումի, կորովի, ներշնչումի և զգացումի որոշ շնորհներ:

Այսպէսով կ'ունենանք «Կորնքեան նամականի»-ն, որ մեր գրականութեան կրօնական բաժինին մէջ պիտի կարենար իր արժանաւոր տեղը գտնել, թեթեւցած եթէ ըլլար իմաստասիրական գրութիւններու ճշուումներէն:

ԹՈՐԳՈՄ ԱՔԵՂԱՅ

## ԴԻԻԱՆ ՍՈՒՐԲ ՅԱԿՈԲԱՅ

ԻԲ

ԺԲ. զլիսով սահմանագրութիւն Է(\*).

Շնորհօք եւ ողորմութեամբ բարեբարին Աստուծոյ գրեցաւ զիրս սահմանագրութեան եւ ուխտագրութեան զգուշական եւ կանոնական համայն ազգիս Արամեան, հաւանամբ երկուց երեւելի աթոռատիրաց, Աստուծոյն ամենակալի մարմնատիկ տեղեաց եւ Որարչին մերոյ զմեզ ի լոյս կոչելոյ, Յակոբայ եւ Եղիազարու ըստ նարդենիս բարեսէր կաթողիկոսաց եւ ըստ ժամանակիս երեւեալ նախանձանդիր աստուածային օրինաց՝ հոգիւնկալ վարդապետաց: Եւ ոչ եթէ նորաձեւ իմն յառաջ ածեալ, այլ զայն զոր ի նախնեացն արձանացեալ եւ հնագոյն կանոնօք ամրացուցեալ, զի յետ սակաւ աւուրց մինչեւ ցմեզ ահա տեսալ խանգարեալ զկարգ նախնեացն, եղծեալ եւ շփոթեալ կրօնք քրիստոնէականք ի սխալմանէ տգիտաց փառամուրաց եւ ի տարածայն կաթողիկոսաց, որք ոչ նուաճեցան ի ներքոյ աստուածադիր կանոնաց, յորոց տիրեցին անհնարին խռովութիւնք ի մէջ եկեղեցեաց եւ յոլով աղմուկ եւ աղաղակ ի մէջ ժողովրդականաց: Որոց պատճառէ հարկ եղեւ վերոյգրեալ կաթողիկոսաց եւ նշանաւոր վարդապետաց գալ ի միաբանութիւն սիրոյ եւ խաղաղութեան սակսօգտի եւ շահարկութեան հասարակ ազգի:

(\*) Երբ Եղիազար Բերիոյ մէջ կաթողիկոս կ'օծուի, օրհնութեան կոնդակ մը կ'ուղղէ Օսմանեան տէրութեան ամէն կողմերը, խոստանալով նոսե ծրի միւռնոն բաշխել: Բայց տեսնելով որ Մարտիրոս վրդ. Ղրիմեցիի զրդամբ Յակոբ Զուլայեցի կաթողիկոս զինուած է իր ղէմ ու շարունակ կոնդակներով կը յորդորէ ժողովուրդը հակառակի իրեն եւ չընդունի իր ապօրինի իշխանութիւնը, զայն միաժողովելու համար՝ տասներկու յօգուածներէ բաղկացեալ սոյն կանոնը կը պատրաստէ, խոստանալով անթերի գործադրել զայն: Յակոբ կաթողիկոս քայքայ կը մերժէ այս կանոնը, որուն յօգուածները Բէյլէտ մեծ մասամբ 1651ին երուսաղէմի մէջ Ս. Էջմիածնի Փիլիպպոս եւ Սիսի Ներսէս կաթողիկոսներու միջեւ սահմանադրուած յարեւմտեան կրեւելին, սակայն Երրորդ եւ Զորրորդ յօգուածները ուղղակի կը հակառակին նախնի կանոններուն ու կը կապանեն Ամենայն Հայոց Հայրապետի իրաւունքները:

Ծ. 2.